

ТИПОЛОГІЯ МОВНИХ ЗАСОБІВ ПОЗНАЧЕННЯ СЛУХАЧА

У статті описуються та класифікуються мовні засоби позначення слухача, який входить до теми повідомлення.

Об'єктом нашого дослідження є слухач як учасник комунікації у тріаді мовець-адресат-слухач.

Проблема вивчення того, як немовні чинники, в тому числі й такі, що належать до "антропокомпонентного простору" [1: 37], впливають на конструювання мовленнєвої взаємодії, належить до кола актуальних проблем сучасної лінгвістики. З огляду на це предметом дослідження є варіювання мовно-мовленнєвих характеристик під впливом чинника слухача.

У роботах, що передують, послугувавшись набутками вітчизняних та закордонних науковців [1; 2 та ін.] ми визначили слухача (С) як учасника комунікації, який є присутнім при комунікації, але до якого адресант безпосередньо не звертається [3: 160]. З урахуванням мети дослідження тип мовленнєвої взаємодії за участю С визначено як діалог [4: 79]; відповідно до цього, у фокусі аналізу є саме учасники (parties), а не конкретні особистості, як у деяких студіях (напр., [5; 6 та ін.]). Увагу в дослідженні зосереджено на тому, як знання про наявність С (з урахуванням їхньої взаємодії з іншими знаннями та уявленнями мовця) впливає на продукт мовлення – текст/фрагмент тексту (висловлювання); виявлено значну різницю, що зумовлена включенням/невключенням С до теми [3: 162].

Метою цієї статті є вивчення впливу чинника слухача у разі його включення до теми, а саме аналіз властивостей мовних засобів позначення слухача та встановлення їхньої типології.

Аналіз матеріалу свідчить, що мовні засоби позначення слухача (МЗПС) є експліцитними або імпліцитними.

За структурною ознакою МЗПС представлені словом (власне ім'я – *Larry*, загальне ім'я – *judge*, особовий займенник 3-ї особи – *he, she, they*), словосполученням, підрядним реченням. Словосполучення є в більшості:

- двохкомпонентними, що будуються за наступними моделями: **P_{pos} + N** (*our friend, my wife*); **P_{dem} + N** (*that guy, this girl*); **N_{pos} + N** (*Annie's boy-friend, Willy's sister*); **Adj + N** (*cute boys, good friends*); **PartI + N** (*prosecuting attorney*) та інші;

- трьохкомпонентними: **P_{dem} + Adj + N** (*this charming lady*); **P_{pos} + Adj + N** (*your beautiful shadow*); **P_{pos} + N + N** (*your guardian angel*);

- багатоконпонентні словосполучення (*Chief Deputy District Attorney Thomas Molto*) зустрічаються у поодиноких випадках.

Підрядні речення на позначення слухача є:

- підрядні речення часу:

I'll talk to you later, when there's less interference. (D.Lodge).

- підрядні речення умови:

I'd tell you that if we were alone.

При цьому, за даними нашого аналізу, експліцитні МЗПС представлені словом та словосполученням, а імпліцитні – словосполученням та підрядним реченням.

Аналіз фактичного матеріалу показав, що семантика МЗПС відрізняється значною різноманітністю. Засоби позначення слухача (їх складові) виявляють семантичні властивості субстантивності, кваліфікативності, релятивності та локативності.

Такий розподіл базується на дослідженнях багатьох лінгвістів. Так, Л.М. Васильєв зазначає, що номінативні одиниці мови представлені двома групами слів та їх еквівалентів: предметними та ознаковими. Значення перших в сучасній семантиці часто називають ідентифікуючим (денотативним), а значення других – предикатним (або сигніфікативним) [7: 113]. Визначаючи предикатні слова, автор посилається на Н.Д. Арутюнову, яка пише, що сутність предиката полягає в позначенні та оцінці статичних властивостей та динамічних проявів предметів дійсності, їхніх відносин один до одного [8: 172]. М.В. Нікітін розподіляє імена (повнозначні слова) на субстантиви ("вещные слова") та предикати ("признаковые слова"). Останні, в свою чергу, підрозділяються автором на предикати властивостей і відносин [9: 75, 82]. Дж. Лайонз, базуючись на стандартній логіці предикатів, розподіляє прості пропозиції на імена та предикати. Імена слугують для того, щоб вибрати – вказати на (refer to) – сутності (або множині сутностей) у деякому можливому світі, стосовно якого робиться ствердження; предикати слугують для того, щоб приписати ознаки одиничним сутностям (або множині сутностей) і приписати відносини впорядкованим парам, трійкам і т.д. сутностей (або множин) [10: 311]. А.Р. Габудулліна та ін. зазначає, що сутності світу, які відображаються у свідомості людини, розпадаються на дві категорії: речі та ознаки. До перших відносять імена аргументів, до других – предикатні слова. Ознаки, в свою чергу, підрозділяються на властивості і відносини. Автори визначають властивість як ознаку речі, яку вона має незалежно від її відносин до інших речей, тобто власна ознака речі. Відносини – така ознака речі, яка для свого прояву, навіть одноразово, потребує наявності декількох речей [11: 7-8]. Ю.С. Степанов поряд з номінацією (абстракцією предметів) та предикацією (абстракцією зв'язків) виділяє третій тип граматичної абстракції, який, на думку автора, відповідає третій елементарній функції мови, – локацію (абстракцію відношення людини до місця і часу мовлення) [12: 122, 249].

Виходячи з цього, до засобів позначення слухача, що виявляють властивості субстантивності, ми, відносно іменники (власні назви, тобто імена, і назви професій, звання, посади, а також їх комбінації) та займенники. Однак слід зазначити, що в сучасній лінгвістиці існує підхід, який звужує коло субстантивів до власних імен, розрізняючи субстантиви і предикати за функційною основою за спроможністю до нерепрезентуючого вживання [9: 76-77]. Напр.:

Lester: Wait, Jake. Be cool, man. Sit down, sit down. I don't blame you for bein' mad at Carl Lee for firin' you (S. Turow).

(мовець (Лестер) адресату (Джейку) в присутності слухача (Карла Лі));

Кваліфікативні засоби позначення слухача включають прикметники та іменники, наприклад:

Xander: Does every conversation always have to come around to that freak? (N. Holder).

(мовець (Ксандер) --> адресатам (Баффі та Уіллі) в присутності слухача (Ангела)).

Jake: Good morning, Row Ark. I want you to meet a good friend (D. Lodge).

МЗПС, що виявляють властивості реляційності, включають іменники на позначення реляційних характеристик типу друг, брат, дружина, сусід і т.ін. та присвійні займенники, а також їх комбінації, наприклад:

Lotterhouse: Well, hello, Jake. You know K. Peter Otter, our newest associate (S. Turow).

Локативні засоби позначення слухача представлені вказівними займенниками та прийменниками на позначення просторових відносин, а також їх комбінаціями.

Субстантивні та локативні засоби представлені тільки продуктами первинної номінації, а кваліфікативні і релятивні можуть бути продуктами як первинної, так і вторинної номінації (*guardian angel, brains, shadow*).

При цьому, як видно із вище поданих прикладів, експліцитні МЗПС представлені лексемами та словосполученнями, що є комбінаціями субстантивних, кваліфікативних, релятивних та локативних лексем. Імпліцитні МЗПС представлені локативними лексемами та словосполученнями і підрядними реченнями, що складаються з їх комбінацій із субстантивними, кваліфікативними й релятивними лексемами.

Тематичні групи, що утворюють МЗПС, можуть бути класифіковані щодо їх приналежності до наступних семантичних областей:

1) номінації, виражені антропонімічними лексемами (власні імена) – *Jake, Anna*;

2) номінації, виражені агентивними лексемами (іменниками на позначення назв професій, посад, звань, занять і т.і.) – *boss, inspector*;

3) номінації, виражені лексемами на позначення родинних зв'язків та міжособистісних відносин, напр.: друг, брат, сусід і т.і.) – *sister, Momma*;

4) номінації, виражені лексемами на позначення зовнішності людини – *pretty, tall, red-haired*;

5) номінації, виражені антропометричними лексемами (вікові та гендерні характеристики) – *lady, boy*;

6) номінації, виражені емоційно-оцінними лексемами – *magician, queen*.

МЗПС слухача можуть також виражатися за допомогою декількох лексем, що належать до різних семантичних областей:

Антропонімічна + антропометрична лексеми: *that girl Robyn Penrose (J.Grisham)*;

Агентивна + антропонімічна лексеми: *Lieutenant Griffin (J.Grisham)*;

Антропометрична + агентивна лексеми: *a female law clerk (J.Grisham)*;

Лексема на позначення міжособистісних відносин + антропонімічна лексема: *our friend Jake (J.Grisham)*;

Емоційно-оцінна + антропонімічна лексеми: *little Jane*;

Емоційно-оцінна + антропометрична лексеми: *big man (J.Grisham)*.

Антропонімічна + емоційно-оцінна + агентивна лексеми: *K. Peter Otter, our newest associate (J.Grisham)*;

Емоційно-оцінна лексема + лексема на позначення міжособистісних відносин + антропонімічна лексема: *a good friend, Harry Rex Vonner (J.Grisham)* та ін.

Проведений нами аналіз вибірки ілюстративного матеріалу показав, що до субстантивних засобів позначення слухача входять усі види антропонімічних, антропометричних, агентивних лексем (*Jake, she, sheriff*), до кваліфікативних – емоційно-оцінні лексеми (*guardian angel*), релятивні засоби позначення слухача включають лексеми на позначення родинних та міжособистісних відносин (*father, friend, neighbour*). Локативні засоби позначення слухача за тематичними групами не розподіляються, оскільки ці лексеми вказують тільки на присутність слухача у тому місці, де відбувається розмова, тобто слугують засобом часо-просторового дейксису: *This here's my brother, Lester (S.Turow)*.

Аналіз засобів позначення слухача за прагматичною функцією свідчить, що вони є ідентифікуючими, дескриптивними та прагматично-оцінними.

Перші виконують функцію вказання на цього учасника комунікації, називаючи його в той чи інший спосіб. Тут ідентифікація виходить безпосередньо з субстантивної семантики. Сюди, за традиціями сучасної лінгвістики [10: 8; 11: 311, 637; 13: 16-17; 14: 195; 15: 54-73 та ін.], ми відносно такі дейктичні елементи (засоби персонального дейксису), як власні імена та особові займенники: *Hi. I see you found him (J. Kanon). Mother to Nick: Larry's in a sensitive position right now (J. Kanon)*. МЗПС, що виконують суто ідентифікуючу функцію, належать до тематичної групи антропометричних лексем.

Дескриптивні засоби позначення слухача вживаються для опису певних характеристик цього учасника комунікації. Вслід за П.Х. Ноуел-Смітом ми відносно до дескриптивних слів ("D-words") [16: 165] такі лексеми, які об'єктивно описують предмети та явища, їх якості, не відбиваючи при цьому суб'єктивної точки зору мовця. Сюди також належать засоби часо-просторового дейксису. Вони виражаються за допомогою іменників-загальних назв, а також комбінацій прикметників, іменників, присвійних та вказівних займенників: *I was just*

telling Rusty I never should have run again, I should have given him the shot. *New face. Career prosecutor.* (S.Turow). Marjorie to her son: Ask *your father* (D.Lodge).

Дескриптивні засоби позначення слухача здебільшого представлені словосполученнями. Вони співвідносяться за семантичними ознаками з кваліфікативними, релятивними та локативними засобами позначення слухача, а також можуть бути представлені їх комбінаціями, тобто бути кваліфікативно-релятивними, локативно-субстантивними тощо. Дескриптивні засоби позначення слухача включають такі тематичні групи лексем, як антропометричні лексеми (*old man*), лексеми на позначення родинних зв'язків та міжособистісних відносин (*your sister*), лексеми на позначення зовнішності людини (*tall, small*).

Прагматично-оцінні засоби позначення слухача включають лексеми, чиє оцінне значення є первинним у відношенні до їх дескриптивного значення. Ми розрізняємо дескриптивні та прагматично-оцінні мовні засоби вслід за Р.М. Хеар, який виділяє дескриптивну та оцінну характеристики об'єктів [17: 183, 191]. Автор приписує оцінним словам функції, пов'язані з передачею/отриманням інформації, з оцінкою та з рекомендацією [17: 187-188].

Прагматично-оцінні засоби позначення слухача, на нашу думку, можна розподілити на три підгрупи:

- а) слухачевоорієнтовані – такі, що містять суб'єктивну оцінку слухача (*the brains, a magician*);
- б) слухачево-адресатноорієнтовані – такі, що містять суб'єктивну оцінку слухача відносно адресата (*your shadow, your pretty wife, our friend*);
- в) слухачево-локативноорієнтовані – такі, що містять оцінку присутності слухача (*in private, when we are alone*).

Слухачевоорієнтовані прагматично-оцінні засоби позначення слухача включають іменники та прикметники. За своєю структурою вони можуть бути представлені словами або словосполученнями. Слухачевоорієнтовані засоби позначення слухача співвідносяться за семантичною ознакою з кваліфікативними субстантивними і релятивними засобами. Щодо їх розподілу за тематичними групами, то вони включають лексеми на позначення зовнішності (*beautiful, ugly*), антропометричні (*girl, lady*) та емоційно-оцінні (*magician, perfect*) лексеми.

Слухачево-адресатноорієнтовані прагматично-оцінні засоби позначення слухача складаються з комбінації іменників, прикметників та присвійних займенників першої та другої особи множини. У структурному плані вони представлені лише словосполученнями, першим елементом яких є присвійний займенник. Слухачево-адресатноорієнтовані засоби позначення слухача за семантичними ознаками є релятивними (*your father*) та поєднанням релятивних і кваліфікативних лексем, тобто релятивно-кваліфікативними (*your beautiful daughter*) засобами. Вони містять наступні тематичні групи: антропонімічні (*your Row Ark*), агентивні (*your student*), лексеми на позначення родинних зв'язків та міжособистісних відносин (*your uncle, our neighbour*), лексеми на позначення зовнішності людини (*your pretty wife*), антропометричні (*our little girl*), емоційно-оцінні (*your shadow, your angry boss*).

Слухачево-локативноорієнтовані прагматично-оцінні засоби позначення слухача представлені словосполученнями і підрядними реченнями у складі складнопідрядного. У семантичному плані це локативні лексеми.

При цьому експліцитні МЗПС позначені ідентифікуючими (*she, Nick, lieutenant Thompson, etc.*), дескриптивними (*nice guy, your wife*), прагматично-оцінними (слухачеві-орієнтованими – *this charming lady*, та слухачеві-адресатноорієнтованими – *your beautiful wife*).

Імплицитні МЗПС є прагматично-оцінними: слухачеві-орієнтованими (*the brains, a magician*) та слухачеві-локативноорієнтованими (*when there's less interference, tet-a-tet*).

Отже, розподіл МЗПС на експліцитні та імплицитні пов'язаний з відмінністю їх структури, семантики, належності до тематичних груп та прагматичних ознак.

Перспективою дослідження є вивчення кореляції між експліцитністю / імплицитністю МЗПС та комунікативно-прагматичною функцією висловлювання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Почепцов Г.Г. Слушатель и его роль в актах речевого общения // Языковое общение; единицы и регулятивы. – Калинин: Изд-во Калинин. ун-та. – 1987. – С. 26–38.
2. Кларк Г.Г., Карлсон Т.Б. Слушающие и речевой акт // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс. 1986. – Вып. 17. – С. 271-290.
3. Козирева М.С. Слухач та комунікативний акт // Вісник Харк. нац. ун-ту. – Харків: Константа, 2003. – № 609. – С. 159-164.
4. Козирева М.С. Статус комунікативної взаємодії при варіюванні кількості учасників // Вісник Харків. нац. ун-ту – Харків: Константа, 2003. – № 586. – С. 77-80.
5. Grosjean, M. From multi-participant talk to genuine polylogue: shift-change briefing sessions at the hospital // Journal of Pragmatics. – 2004. – Nr. 36. – P.25-52.
6. Kerbrat-Orecchioni, C. Introducing Polylogue // Journal of Pragmatics. – 2004. – Nr. 36. – P. 1-24.
7. Васильев Л.М. Современная лингвистическая семантика. – М.: Высшая школа, 1990. – 176 с.
8. Арутюнова Н.Д. К проблеме функциональных типов лексического значения // Аспекты семантических исследований. – М.: Высшая школа, 1980.
9. Никитин М.В. Основы лингвистической теории значения. – М.: Высшая школа, 1988. – 168 с.
10. Лайонз, Дж. Лингвистическая семантика. Введение. – М.: Языки славянской культуры, 2003. – 400 с.
11. Габидуліна А.Р., Андрієнко Т.П., Кузема Н.В. Основы теории мовної комунікації: навчальний посібник. – Донецьк: видавниче підприємство КП "Region", 2000. – 196 с.
12. Степанов Ю.С. Основы общего языкознания. – М.: Просвещение, 1975. – 271 с.

13. Арутюнова Н.Д., Падучева Е.В. Истоки, проблемы и категории прагматики // Новое в зарубежной лингвистике. Лингвистическая прагматика. – Прогресс. – 1985. – №16. – С. 3-42.
14. Кох В.А. Предварительный набросок дискурсивного анализа семантического типа // Новое в зарубежной лингвистике. Лингвистика текста. – Прогресс. – 1978. – №8. – С. 149-171.
15. Levinson, Stephen C. Pragmatics. – Cambridge: Cambridge University Press, 2000. – 420 p.
16. Ноуэлл-Смит П.Х. Логика прилагательных // Новое в зарубежной лингвистике. Лингвистическая прагматика. – Прогресс. – 1985. – №16. – С. 155-182.
17. Хэар Р.М. Дескрипция и оценка // Новое в зарубежной лингвистике. Лингвистическая прагматика. – Прогресс. – 1985. – №16. – С. 183-195.

Матеріал надійшов до редакції 16.04.2005 р.

Козирева М.С. Типология языковых средств обозначения слушающего.

В статье описываются и классифицируются языковые средства обозначения слушающего, который входит в тему сообщения.

Kozyreva M.S. Classification of language means indicating the listener.

The article focuses on the description and classification of the language means indicating the listener who is included into the subject of the message.